

1. Анисимова Е. Формула трезвости // Клуб и художественная самодеятельность. – 1981. – № 20. – С. 20–22. 2. Армеев Р., Илларионов А. Быть или ... пить? – вот в чем вопрос // Известия. – 1984. – 17 мая. 3. Архиважное дело // Коммунист. – 1985. – № 12. – С. 43–54. 4. Бойко О. Д. Нариси з історії України (1985–1991 рр.): Навч. посібник. – К., 2008. 5. Бутринова Л. Клуб и нравственное воспитание. – М., 1979. 6. Ванюков Д. А. Демократическая Россия конца XX – начала XXI века. – М., 2007. 7. Горбачев М. С. Жизнь и реформы. – Кн. 1. – М., 1995. 8. Дудочкин П. Трезвость – норма жизни // Наш современник. – 1981. – № 8. – С. 133–145. 9. Дурасова Т. Б. Слышу, как стучится беда. – Ленинград, 1989. 10. Заиграев Г. Г. Борьба с алкоголизмом: проблемы, пути, решения. – М., 1986. 11. Известия. – 1986. – 18 сентября. 12. Илларионов А. Трезвость, только трезвость // Известия. – 1984. – 2 октября. 13. Котлов А. В. Практика борьбы с пьянством и алкоголизмом в современных условиях // Актуальные вопросы антиалкогольной пропаганды и пути повышения ее эффективности (По материалам Всесоюзного семинара лекторов). – М., 1987. – С. 47–58. 14. Латиш Ю. Причины антиалкогольной кампании 1985–1991 рр. у СРСР // Матеріали II Волинської Міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 90-річчю Житомирського державного університету імені Івана Франка (Житомир 2–3 жовтня 2009 р.) – Житомир, 2009. – С. 141–144. 15. Левин Б. М., Левин М. Б. Алкоголизм и общество // Актуальные вопросы антиалкогольной пропаганды и пути повышения ее эффективности (По материалам Всесоюзного семинара лекторов). – М., 1987. –

С. 5–46. 16. Лигачев Е. Кто предал СССР? – М., 2009. 17. Масол В. А. Упущенный шанс: Небеспристрастные размышления экс-премьера Украины о том, что произошло в бывшем Советском Союзе. – К., 1993. 18. Медведев Р. Советский Союз. Последние годы жизни. Конец советской империи. – М., 2010. 19. Месле Ф., Валлен Ж. за участю Школьников В., Пирожкова С., Адамца С. Смертність та причини смерті в Україні у XX столітті / Пер. з фр. – К., 2008. 20. Мокиенко В. М., Никитина Т. Г. Толковый словарь языка Совдепии. – 2-е изд., испр. и доп. – М., 2005. 21. Мороз В. Голосу за трезвость // Комсомольская правда. – 1984. – 13 декабря. 22. Найман А. Учить не пить // Известия. – 1985. – 22 мая. 23. Немцов А. Алкогольная смертность в России, 1980–90-е годы. – М., 2001. 24. Немцов А. В. Алкогольная история России: Новейший период. – М., 2009. 25. Никишин А. В. Водка и Горбачев. – М., 2007. 26. Николаев В. Д. Русский дьявол. Водка в судьбе России. – М.; СПб., 2008. 27. Саттер Д. Век безумия. Распад и падение Советского союза / пер. с англ. – М., 2005. 28. Ткачевский Ю. М. Правовые меры борьбы с пьянством. – М., 1974. 29. Халин В. Градус падения. Размышления над письмами // Правда. – 1983. – 16 февраля. 30. Центральный державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 2, оп. 14, спр. 8445. 31. Там само. – Спр. 8455. 32. Там само. – Спр. 8456. 33. Там само. – Спр. 8457. 34. Там само. – Спр. 8458. 35. Там само. – Спр. 8459. 36. Там само. – Оп. 15, спр. 470.

Надійшла до редколегії 17.02.10

I. Малацай, канд. істор. наук, доц.

ДІЯЛЬНІСТЬ КИЇВСЬКОГО СЛОВ'ЯНСЬКОГО БЛАГОДІЙНОГО КОМІТЕТУ

Розглянуто основні аспекти діяльності Київського Слов'янського Благодійного комітету у 1858-1894 рр. та його роль у політиці Росії на Балканах.

The basic aspects of activity of the Kyiv Slavic Eleemosynary committee are considered in 1858-1894 and his role in the policy of Russia on Balkans.

Взаємовідносини між південнослов'янськими народами та населенням Російської імперії є невід'ємною складовою багатомістового історичного процесу встановлення зв'язків між різними народами та їх подальшої співпраці. Тому дослідження цієї проблематики не може втратити своєї актуальності, адже на сучасному етапі розвитку новоутворені незалежні держави здебільшого намагаються дослідити свою історію та особливості власного становлення. Не є виключенням і зв'язки населення українських земель XIX ст. та народів Балканського півострова. Досить важливе місце у цьому процесі посідає панславизм, як культурно-політична течія, що була поширена в межах держав із слов'янським населенням. В її основі полягає ідея про необхідність політичного об'єднання слов'ян на засадах етнічної, культурної та мовної єдності. Остаточо "панславизм" як ідеологія сформувався наприкінці XVIII – першій половині XIX ст., а найбільшої політичної ваги отримав у 70-х р. XIX ст. особливо у період російсько-турецької війни 1877-1878 рр. [Див. 10, 11].

Питання діяльності Київського Слов'янського Благодійного комітету, яке на сьогодні є малодослідженою проблемою викликає досить виправданий інтерес. Відсутність фундаментальної праці, яка б висвітлювала означене питання вимагає від нас всебічного наукового аналізу діяльності комітету, та окремих його представників. Під час написання статті були використані праці та розвідки російських істориків, роботах яких присвячені дослідженню взаємовідносинам слов'янських народів Південно-Східної Європи та Росії [1-3, 7]. У радянській історіографії питання міжслов'янських стосунків також мало вагомі позиції. На нашу думку найбільшої уваги з означеного питання заслуговує праця Нікітіна С. А. [6], який звертається до діяльності переважно Московського та Петербурзького Слов'янських Благодійних комітетів, наголошуючи на недостатності відомостей про діяльність Київського Слов'янського Благодійного комітету. Досить важливим джерелом для дослідження є видання Київського Слов'янського Благодійного комітету "Славянський ежегодник" на сторінках

якого досить чітко означені мета та основні напрямки діяльності організації [8].

Поєднання панславистських настроїв та балканської політики Російської імперії у XIX ст., яка була спрямована на підтримку національно-визвольної боротьби, не тільки отримало відгук з боку слов'янських народів, а й було підкріплене різними формами російсько-південнослов'янських зв'язків. У XVIII ст. для болгар та сербів все більшого значення набуває авторитет Росії у різних сферах життя. До того ж, активізація подій на Балканах, що були пов'язані із виступами місцевого населення проти турецького панування, а також намагання Австрійської імперії розширити свій вплив у Південно-Східній Європі, змусили уряд Російської імперії звернути більше уваги на настрої населення, які були спрямовані на підтримку болгар та сербів. В результаті цього у процесі зростання визвольної боротьби серед південних слов'ян, з новою силою кріпнуть їх стосунки із населенням Російської імперії. Поширення ідей панславизму у 60-70-х р. XIX ст., що стало по-суті протиположним поширенню католицько-протестантської пропаганди з метою зменшення впливу Росії, мало в подальшому значний вплив на міжнародну політику. Не останнє місце у цьому процесі посідали створені у Російській імперії громадські організації, метою діяльності яких була допомога та підтримка слов'ян на Балканах, які знаходилися під владою Туреччини і прагнули до незалежності [9, с. 14].

Перша така організація була заснована гуртком московських слов'янофілів на чолі із М. Погодіним – відомим теоретиком-дослідником ідей слов'янофільства у Москві в 1857-1858 рр. під назвою Слов'янське Благодійне товариство (Слов'янський Благодійний комітет або Слов'янський комітет). Однією з причин, що прискорила заснування Товариства, стала поразка Росії у Кримській війні 1853-1856 рр. і намагання не втратити свого впливу на територіях проживання християнського православного населення під владою Туреччини. Вже на середину 1856 р., коли результати війни були підтверджені Паризьким трактатом (березень 1856 р.) і Росія відійшла від активної участі у європейській полі-

тиці, у Петербурзі та Москві, особливо у колах, що цікавилися слов'янськими справами, поживалася думка про необхідність створення організації для підтримки просвітництва та допомоги південнослов'янським народам. Однак, не зважаючи на таку мотивацію щодо створення, організація не була позбавлена і певного політичного забарвлення, про що свідчить її подальша діяльність [6, с. 10].

Одним із перших, хто звернувся до цього питання був І.С.Аксаков, активний прибічник панславізму та слов'янофільства. Дозвіл на створення Слов'янського Благодійного товариства було надано за поданням князя А.М. Горчакова 26 січня 1858 р. За розпорядженням Олександра II діяльність новоствореного Товариства повинна була контролюватися Азійським департаментом Міністерства закордонних справ [6, с. 31]. За задумом новоутворена організація повинна була підтримувати зв'язки з Петербурзьким Благодійним комітетом та болгарським представництвом, що було засноване ще напередодні Кримської війни. У цьому співробітництві були зацікавлені обидві сторони. Болгари розраховували на підтримку Росії у процесі боротьби за незалежність, російська сторона, по-перше, – покладала великі надії на поширення ідей просвітництва посередництвом болгарської православної церкви, як способу протидії зростанню впливу католицької та уніатської церкви, та по-друге – розцінювала діяльність Товариства як засіб проведення російської політики на Балканах на противагу австрійського політичного тиску [7, с. 42]. Основним завданням Товариства стало укріплення зв'язків між слов'янськими народами Балкан та Росією.

Члени Товариства займалися тим, що організовували збір коштів для надання матеріальної допомоги населенню, церквам, училищам та різним просвітницьким організаціям, надсилали книги, різні необхідні речі, що могли б посприяти підтримці православ'я та розвитку просвітницьких осередків на Балканах. Також представники товариства допомагали балканським студентам, які приїздили на навчання до Росії. Вже на кінець 60-х – початок 70-х років XIX ст. кількість членів Товариства відчутно збільшується і сягає понад 300 осіб у Москві та приблизно 2 тисячі осіб у межах Російської імперії.

Важливу роль в активізації діяльності Слов'янських Благодійних комітетів у Петербурзі й Москві та у заснуванні нових комітетів відіграв Слов'янський з'їзд, який проходив у рамках етнографічної виставки у травні-червні 1867 р. у Москві. Зокрема, на ньому йшла мова про необхідність вирішення слов'янського питання, яке досить гостро постало на другу половину XIX ст. Робота з'їзду привернула до себе увагу громадськості, яка була не байдужою до становища братніх слов'янських народів. А це у свою чергу сприяло організації нових осередків Товариства. У 1868 р. було засноване Петербурзьке відділення Московського Слов'янського комітету, у 1869 р. – Київське відділення, а в 1870 р. – Одеське [6, с. 45].

Ідея про необхідність створення Київського Слов'янського Благодійного комітету, який з 1878 р. по 1894 р. існував як Київське Слов'янське Товариство, вперше з'явилася у стінах Київського університету св. Володимира. Від початку ця пропозиція не мала належної підтримки для реалізації. Тоді до процесу створення Комітету долучається професор історії Київського університету В.А. Більбасов (1838-1904). Він звертається до генерал-губернатора князя А.М. Дундукова-Корсакова (1820-1893), щоб той особистим прикладом посприяв залученню до Київського Слов'янського Благодійного комітету якомога більше членів [6, с. 49]. З цією ж метою була створена ініціативна група по створенню Київського відділення Слов'янського Благодійного комітету.

До групи увійшли декілька професорів, серед яких М.О. Максимович, доцент історії літератури А.І. Лінніченко, редактор-видавець газети "Киевлянин" В.Я. Шульгін, попечитель навчального округу П.А. Антонович, голова Київської археологічної комісії М.В. Юзефович, директор гімназії А.Ф. Андріяшев, дружина генерал-губернатора Південно-західного краю княжна Н. Дундукова-Корсакова, юрист Н.К. Ренненкампф та директори училищ. Досить швидко членами Київського Слов'янського Благодійного комітету стали державні чиновники вищих рангів, професори, вчителі гімназій та поміщики, а також представники вищого та середнього духовенства, у тому числі й митрополит Арсеній. Загалом до комітету були залучені мешканці Чернігівської, Полтавської та Херсонської губерній.

Вже 1 жовтня 1869 р. члени Київського відділення зібралися на своє перше засідання. Головну промову проголосив М.Погодін, який досить чітко визначив основний напрямок діяльності комітету, вказавши на те, що у регіональному аспекті це має бути підтримка та тісна співпраця із слов'янським населенням Галичини та Угорщини. Був сформований президіум відділення, головою якого був обраний відомий мандрівник, дослідник християнського Сходу – єпископ Порфирій Успенський, який перебував на цій посаді до 1873 р. Віце-головою було обрано М.В.Юзефовича (голова Київської археологічної комісії з розгляду давніх актів), скарбничим – А.І. Лінніченка. До президії увійшли В.Я. Шульгін, чернігівський поміщик Н.А.Ригельман, який до цього був директором 2-ї Київської гімназії і за своїми ідейними поглядами близьким до слов'янофілів [6, с. 50]. Наступного місяця, 28 листопада, князь А.М. Горчаков надав офіційний дозвіл на відкриття Київського Слов'янського Благодійного комітету. Упродовж першого року існування до комітету вступили 177 осіб, а на 1873 р. їх нараховувалося вже 383. Протягом існування Київського Слов'янського Благодійного комітету його членами були досить відомі особистості, які певною мірою визначали настрої та мали вплив на російське суспільство XIX ст. Так, у 1873 р. комітет очолив П.П. Демидов, князь Сан-Донато (1839-1885), який під час Східної війни, будучи надзвичайним уповноваженим Товариства Червоного Хреста в Росії, створював власним коштом шпиталі для поранених. Досить активною була діяльність і його наступника А.А. Котляревського (1837-1881) – відомого славіста, археолога, етнографа, який очолив комітет у 1875 р., в часи, коли увага всього російського суспільства була прикута до подій на Балканах. Від початку діяльність комітету була не досить активною і зосереджена, переважно, на фінансовій підтримці студентів, які навчалися в українських містах. Члени комітету збирали кошти, які потім виділялися у якості стипендії. Її отримували від 2 до 6 студентів на рік [5].

На середину 70-х р. XIX ст. на Балканському півострові склалася досить напружена ситуація. До національно-політичного протистояння турецької влади та південних слов'ян додається ще одна – соціально-економічна, яка була пов'язана із неврожаєм 1874 р. Погіршення становища селян, загострення соціальних та національних протиріч спричинили у серпні 1875 р. повстання сербів у Боснії та Герцеговині. На допомогу повстанцям прийшли Сербія та Чорногорія, які були зацікавлені у об'єднанні південних слов'ян. Ці події привернули до себе увагу великих європейських держав [4, с. 466].

Позиція Австро-Угорщини не була однозначною. Імператор та чиновники, які розуміли складність вирішення національного питання, не були зацікавлені у перемозі повстанського руху і заявили, що це повстання є внутрішнім питанням Турецької імперії. Інша частина

політиків, навпаки зайняла позицію стосовно можливості захоплення західної частини Балканського півострова.

Російський уряд, який намагався впродовж останніх двадцяти років відновити свій авторитет та вплив на Балканах, розпочинає активні дії. Однак, умови ряду угод з Австро-Угорщиною та Німеччиною, змушують Росію від початку вести дипломатичну боротьбу. У серпні 1875 р. А.М. Горчаков звертається до віденського уряду з пропозицією надати Боснії та Герцеговині статус автономії, але ця пропозиція російського уряду не була підтримана. Одночасно у самій Російській імперії активізується діяльність Слов'янських комітетів. У червні 1875 р. розпочався збір коштів на підтримку біженців, які з ініціативи Петербурзького слов'янського комітету отримали дозвіл переселятися до Одеси. З цього приводу міністром закордонних справ був виданий спеціальний циркуляр, який доводив до відома всім губернаторам підтримувати та сприяти проведенню різних заходів, що сприяли збиранню коштів (вистави, вечори, друк оголошень про збір коштів). Найбільш активні прибічники панславізму, серед яких особливо виділявся І.С. Аксаков, вважали, що російський уряд повинен більш ретельно підтримувати повстання [3, с. 6]. Однак у російському середовищі були присутні й інші погляди на події у Герцеговині. Дехто вважав, що події на Балканах – це провокація з боку австрійського уряду і тому відмовлялися збирати кошти без офіційного дозволу від уряду, який був отриманий лише наприкінці серпня [6, с. 271].

Незалежно від Благодійних комітетів, які існували в Росії, у серпні 1875 р. у Франції був створений Міжнародний комітет допомоги повстанцям. Очолив його сербський митрополит Михайло, віце-головою був призначений хорватський католицький єпископ Й. Штросмайер. Серед його членів був і російський консул в Дубровнику А.С. Іонін, обов'язком якого було розподілення коштів, що надходили з Росії від Слов'янських благодійних комітетів для приддання на них продовольства та іншої гуманітарної допомоги. На окрему увагу заслуговує і благодійна місія князя П.А. Васильчикова – члена Петербурзького слов'янського комітету, який був уповноваженим представником Слов'янських комітетів Росії у повсталих районах Балканського півострова, і навіть деякий час входив до складу Чорногорського Благодійного комітету (Одбору), який займався розподілом благодійних внесків, що надходили із Росії [6, с. 277].

Про те, наскільки активно населення Російської імперії підтримувало південнослов'янські народи у боротьбі за національну незалежність, переконливим доказом може бути загальна сума благодійних внесків та пожертвувань, що були направлені до Герцеговини на кінець 1875 р. і склали 360 тис. руб. Вже наступного, 1876 р. сума значно збільшилася і до того ж ця допомога особливо стала важливою і чи не єдиною формою гуманітарної підтримки, адже з січня 1876 р. Паризький мирний комітет припиняє свою діяльність, а через кілька місяців припиняє надходити допомога із Швейцарії та Англії. Коштів, що надходили із Росії ледве вистачало на допомогу біженцям у Чорногорії. Для герцеговинців це було єдиним джерелом їхнього існування [6, с. 286].

Окрім коштів та продовольства представники Слов'янських комітетів надавали також і військову допомогу, у першу чергу зброєю (артилерія). Під час сербсько-турецької війни 1875-1876 рр. Київське Слов'янське благодійне товариство на власні кошти знаряджало добровольців до Сербії та Болгарії. Загальна кількість російських добровольців, які приймали активну участь у бойових діях на Балканах у жовтні 1876 р. досягла 2 350 осіб, з яких 233 були екіпіровані на кошти, зібрані членами Київського комітету [6, с. 320]. Така активна

діяльність Слов'янського благодійного комітету в першу чергу базувалася і залежала від особистих якостей його керівників. І тому особливо хотілося б зупинитися на діяльності віце-голови М.В. Юзефовича та М.А. Рігельмана (1817-1888).

Після закінчення Московського університету та перебування певний час у Відні М.А. Рігельман приїздить до Києва, де у 1846 р. його було призначено на службу в Канцелярію Київського військового Подольського і Волинського генерал-губернатора. Обіймаючи важливі посади (директор Другої Київської гімназії, директор училищ Київської губернії) і маючи вагомий авторитет у суспільстві, М.А. Рігельман починає активно займатися громадською діяльністю, а з 1875 по 1888 роки працює на посаді голови Слов'янського Благодійного комітету у Києві. Саме на цей час припадає його активна діяльність.

Вже у 1877 р. був прийнятий статут Київського Слов'янського комітету як самостійної організації [6, с. 275]. У ньому були зазначені основні напрями діяльності: 1. Надавати допомогу церквам, школам, літературним видавництвам та організаціям в слов'янських землях; 2. Віднаходити кошти для виховання молодих слов'ян і слов'янок як в Росії, так і за кордоном; 3. Працевлаштовувати слов'ян, які приїждять до Росії та надавати їм допомогу під час скрути; 4. Підтримувати наукові та літературні відносини із вченими та літературними товариствами у слов'янських землях [8, с. XXI].

Представники Київського комітету крім збирання коштів, продовольства та військової допомоги, як було записано в статуті, займалася літературною діяльністю. Це були окремі видання членів Слов'янського благодійного комітету таких як А.І. Степовича "Деякі риси новітнього літературного спілкування між росіянами та сербами" (1894), "Світанок: Літературно-науковий збірник розповідей та статей зі слов'янознавства" (1893), Т.Д. Флоринського "В пам'ять 500-ліття Косівської битви" (1889), "Ян Амос Коменський" (1892), та збірник статей зі слов'янознавства, який виходив упродовж 1876–1884 рр. під назвою "Славянский ежегодник". Крім того, Київський Слов'янський Комітет мав літературне видання "Славянская беседа" під редакцією А.І. Степовича. Видавництво "Славянского ежегодника" було організовано відомим славістом М.П. Задерацьким (1845-1880), який після закінчення Київського університету, працюючи у Другій Київській гімназії вчителем латинської мови, був обраний секретарем комітету. "Він був головною робочою силою у важливий час, який переживав Київ разом зі всією Росією напередодні Східної війни... Виходячи з думки, що сильний слов'янський союз... не може існувати лише завдяки одним грошовим внескам, якими б великими вони не були... на благо всього слов'янства необхідно скріпити цей союз постійним духовним спілкуванням" [8, с. XXI]. Саме так мотивував М.П. Задерацький необхідність заснування видання. Збірник мав на меті пропагувати та поширювати слов'янофільські ідеї у російському середовищі, тим самим заохочуючи до участі у діяльності Комітету. Видання мало два розділи: літературний та науковий. У першому друкувалися праці, перекладені з різних слов'янських мов, у другому – дослідження та матеріали зі слов'янознавства, історії та тогочасного становища болгар, поляків і слов'янських народів, які знаходилися під владою Угорщини. Крім літературної діяльності М.П. Задерацький приймав активну участь в організації та відправленні добровольців на Балкани, облаштуванні біженців та збиранні пожертвувань для населення Чорногорії. Однак, недостатність коштів та досить слабкі зв'язки зі слов'янськими письменниками, переклади праць яких друкувалися на сторінках збірника, не до-

звояли видавати його регулярно. І навіть призначення у 1884 р. редактором видання відомого вченого-слависта Т.Д. Флоринського (1854-1919) не дозволило продовжити його друк. Існувала ще одна вага причина призупинення виходу збірника. На початку 80-х рр. XIX ст. ситуація, що склалась у результаті підписання Берлінського трактату 1878 р. та ставлення російських кіл до умов договору, призвела до хвилі обурень з боку російських слов'янофілів, особливо категоричними з цього приводу були заяви І.С.Аксакова. Він був переконаний, що Росія зробила велику помилку, прийнявши умови трактату. Адже за рішеннями конгресу територія Болгарії, у порівнянні з умовами Сан-Стефанського мирного договору, була зменшена у тричі і лише її північна частина отримала державність, а південна, під назвою Східна Румелія, – автономію у складі Туреччини. Боснія та Герцеговина була окупована австрійськими військами [2, с. 7]. У свою чергу ці обставини вплинули на послаблення інтересу до подій на Балканах та активності членів Слов'янського Благодійного комітету. Балканське питання вже не викликало настільки живий інтерес у російському середовищі. надходження коштів.

Отже, упродовж другої половини XIX ст., питання вирішення долі південнослов'янських народів, яке посідало одне із головних місць у міжнародній політиці Росії та отримало відгук у середовищі слов'янофілів, призвело до створення Слов'янських Благодійних комітетів. Важливе місце у їх діяльності посідав Київський Слов'янський Благодійний комітет, який існував з 1858 по 1894 рр.

1. Болгарський народ в XV – XVIII вв. – М., 2005. 2. Виноградов В.Н. Руссо-турецкая война 1877-1878. Военный триумф и драма умиротворения // Новая и новейшая история – 2007 – № 6. 3. Виноградов В.Н. Руссо-турецкая война 1877-1878 годов: власть и общество // Славяноведение – 2008 – № 5. – С. 3-11. 4. История Сербии и Черногории. – М., 2002. 5. Киевлянин. – К. – 1874. – №20. 6. Никитин С.А. Славянские комитеты в России 1858-1878. – М., 1960. 7. Славянские народы Юго-Восточной Европы и Розсип в XVIII в. – М., 2003. 8. Славянский ежегодник – К. 1884. 9. Сохань П.С. Очерки истории украинско-болгарских связей. – К., 1976. 10. Павленко О.В. Панславизм: концепция панславизма в славяноведческих исследованиях // Славяноведение. – 1998. – № 6. – С. 43-60. 11. Пыпин А.Н. Панславизм в прошлом и настоящем. – СПб., 1913. 12. Хитрова Н.И. Черногория в национально-освободительном движении на Балканах и русско-черногорские отношения в 50 – 70 – х годах XIX века. – М., 1979.

Надійшла до редколегії 17.02.10

С. Мотрук, канд. іст. наук, доц.

ПОДІЇ 1968 ТА 1989 рр. В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ: ПРОБЛЕМИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

В статті проаналізовано дискусійні аспекти подій Празької весни 1968 р. та "оксамитової революції" 1989 р. в Чехословаччині, проблеми тлумачення їх сутності в сучасній вітчизняній та зарубіжній історіографії.

The article deals with some debatable aspects of events of the Prague spring 1968 and "velvet revolution" 1989 in Czechoslovakia, problems of interpretation of their essence in modern domestic and foreign historiography.

Методологічний переворот в історичній науці країн колишнього соціалістичного табору, який розпочався на межі ХХ-ХХІ ст., супроводжувався суттєвими тематичними зрушеннями, появою нових пріоритетних тем і наукових напрямів, що визначили специфіку розвитку дослідницької діяльності у посттоталітарну добу. Особливу увагу науковців привернули внутрішньополітичні кризи в окремих країнах та системні конфлікти всередині радянського блоку. Поміж ними – події 1968 та 1989 рр. в Чехословаччині [1; 4; 12; 16].

В новітній вітчизняній та зарубіжній історіографії звучать різні оцінки досліджуваних подій, які, без перебільшення, можна вважати епохальними в долях чехів та словаків. Наразі вони залишаються предметом наукових розвідок та політичних дискусій, в ході яких науковці дійшли висновку: в чехословацькому суспільстві, як, мабуть, в жодному іншому, яскраво прослідковується двадцятирічна періодичність історичних перемін (1948, 1968, 1989 рр.). Причому кожний період суспільної трансформації у другій половині ХХ ст. тут пов'язаний з черговою зміною генерацій. Два останні найважливіші етапи в розвитку країни, що розпочалися у вищезгадані роки, визначили долі та соціокультурне обличчя двох поколінь, які називають поколіннями "нормалізації" та демократизації [37].

Якісні зміни в Центрально-Східній Європі примусили дослідників в першу чергу по-іншому поглянути на чехословацькі події 1960-х рр., причому нові можливості відкрилися для них у зв'язку з оприлюдненням маловідомих або практично невідомих фактів, документальних матеріалів, які тривалий час перебували на спеціальному зберіганні [7, с.274-275, 285-286; 21, с.3-20, 34-48; 25, с.110-215; 43]. Це був період суспільно-політичної кризи, боротьбу за подолання якої та лібералізацію життя очолила комуністична інтелігенція, котра дала поштовх ідейному опору тоталітарній системі.

Представники реформаторського крила з номенклатурної еліти, просоціалістично та ліберально налаштованої інтелігенції вважали тоді, що суттю перетворень повинна стати ліквідація "деформацій" соціалізму, його "покращення", оновлення та демократизація не тільки партійного, а й громадського життя. Водночас деякі представники суспільства робили ставку на більше – на розрив із соціалізмом. В роздумах реформаторів знаходили відбиток уроки розвитку Чехословаччини після 1948 р., тобто наслідки зміни зовнішньополітичної орієнтації, труднощі розвитку за радянським зразком, трагічний досвід придушення силою народних виступів в НДР 1953 р. та Угорщині 1956 р., а також польський, югославський досвід та вплив хрущовської "відлиги" в СРСР [28, с.163-164].

В якості невідкладних заходів висувалися врегулювання словацького питання, зміна ставлення КПЧ до інтелігенції, послідовна реабілітація всіх постраждалих в ході політичних репресій 1940-1950-х рр. Йшлося про внутрішній суспільний процес, що визрівав з кінця 1950-х рр. та мав на меті демократизацію режиму, звільнення від лещат сталінського правління, свободу друку, економічні, перш за все ринкові, реформи і захист національної незалежності. Період політичних та економічних реформ, спрямованих на ліквідацію радянської моделі суспільного устрою та побудову "соціалізму з людським обличчям", дістав назву "Празької весни". Цей період розпочався з січневого (1968 р.) пленуму ЦК КПЧ, який обрав першим секретарем ЦК КПЧ комуніста-реформатора, лідера словацької опозиції О.Дубчека, та був перерваний введенням військ п'яти країн ОВД на терени Чехословаччини в серпні 1968 р. [29; 36].

В сучасній історіографії розроблена детальна періодизація подій Празької весни: передкризовий період (два етапи – до травня 1968 р.), власне криза (з п'ятьма етапами – від 5 травня до 20 серпня), посткризовий